

ДІЯЛЬНІСТЬ КООПЕРАТИВНИХ ТЕХНІКУМІВ УКРАЇНИ В 1920-Х РОКАХ ТА СПЕЦИФІКА ЇХ РОБОТИ

Литвин Наталя Миколаївна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного
університету
bauschlomba@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0555-0485

Разіцький Віталій Йосипович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного
університету
keremenets2000@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1048-3419

Метою дослідження є розкриття завдань і цілей, поставлених комуністичною партією перед торговельно-економічною освітою 1920-х років.

Методологія дослідження спирається на принципи історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого конструктивізму, а також на використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) і спеціально-історичних (історико-системний, історико-типологічний) методів. Наукова новизна полягає в тому, що у статті подаються архівні документи Центрального державного архіву вищих органів влади України щодо створення кооперативних технікумів, які були допоміжною базою інститутів народного господарства та були задіяні у процесі поширення кооперативної освіти в Україні.

Результати дослідження. У статті розкрито завдання й цілі, поставлені владою перед науково-педагогічною діяльністю технікумів, та акцентовано на соціальному складі студентів. Основну увагу приділено вивченню ситуації в Одеському торговельно-промисловому технікумі, Донецькому кооперативному технікумі та Смілянському кооперативному технікумі. Варто підкреслити, що ця тема є актуальною, оскільки в Україні є лише фрагментарні дослідження з питань торгівлі та економічної освіти 1920-х років. У статті представлені дані про фінансове забезпечення технікумів, розкрита роль кооперативних організацій у фінансовій допомозі, звертається увага на проблеми, пов'язані з фінансуванням та зарахуванням студентів до кооперативних технікумів. Автори підкреслюють роль торговельно-економічної освіти в появі нової комерційної та пролетарської інтелігенції.

Висновки. Система торговельно-економічної освіти ставила чітку мету – здійснити пролетаризацію освіти та залучити селянські маси до популяризації кооперації. За відомостями, що містяться в опрацьованих авторами архівних документах, можна констатувати, що кооперативні технікуми виконували роль додаткової ланки в розвитку кооперативного навчання та були покликані зв'язати село з кооперацією. Водночас до завдань науково-педагогічної діяльності радянська влада відносила підготовку й перепідготовку викладацького складу, розширення чисельності спеціалістів комерційного профілю, збільшення кількості студентів пролетарського та селянського походження, стимулювання практичної роботи тощо.

Ключові слова: торгівля, торговельно-економічна освіта, комерційні технікуми, кооперація, пролетаріат.

**ACTIVITIES OF COOPERATIVE TECHNICAL SCHOOLS OF UKRAINE
IN THE 1920S AND THEIR SPECIFICITY OF WORK**

Lytvyn Natalia Mykolaivna,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy,
Sociology and Political Sciences
Kyiv National University of Trade and Economics
bauschlomba@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0555-0485

Razitskyi Vitalii Yosypovych,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy,
Sociology and Political Sciences
Kyiv National University of Trade and Economics
keremenets2000@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1048-3419

Purpose. This article describes the situation in Ukraine with trade and economic education in the 1920s, namely the issue of organizing the scientific and pedagogical work of cooperative colleges.

Methods. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, verification, authorial objectivity, moderate constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-systemic, historical-typological) methods.

Results. The article presents the basic statistical data on entrants, as well as the basic social composition of students and their living and learning conditions. The paper emphasizes the lack of commercial specialists and the difficult financial situation of students at that time. The main disciplines taught in three courses of technical schools are presented in detail. Attention is paid to the problems of state funding and emphasis is placed on financial support from economic and commercial organizations. The aim of the article is to reveal the tasks and goals that were set before the trade and economic education of the party and the role of institutions in the development of trade and economic education in the 1920s. The authors emphasize the role of trade and economic education in the birth of a new commercial and proletarian intelligentsia. The article presents the main organizational aspects of Odessa, Kharkiv, Smilyansk cooperative technical schools, reveals the tasks and goals set for the heads of technical schools. It should also be noted that this topic is relevant, as in Ukraine there are only fragmentary studies of trade and economic education in the 1920s. On the basis of archival documents, it is possible to trace the history of cooperative technical schools and comment on the main goals of the government to create a new base of trade and economic education and new specialists in the field of trade.

Conclusions. The system of trade and economic education had a clear goal – to proletarianize education and involve the peasant masses in the promotion of cooperation. According to the information contained in the archival documents developed by the authors, it can be stated that cooperative technical schools served as an additional link in the development of cooperative learning and were designed to connect the village with the cooperative. At the same time, the Soviet authorities included the training and retraining of the teaching staff, the expansion of the number of commercial specialists, the increase in the number of students of proletarian and peasant origin, the stimulation of practical work, and so on.

Key words: trade, commercial and economic education, commercial schools, cooperation, proletariat.

1. Вступ

Початок 1920-х років ознаменувався переходом до нової економічної політики, яка несла в собі підвалини перебудовання всієї системи господарства на новий лад, розвиток кооперативного руху й товарно-грошових відносин, створення нової системи торговельно-економічної освіти. Створення комерційних училищ, інститутів, шкіл у 1920–1930-х роках вимагало багато зусиль та фінансування, а також залучення професійних кадрів, які безвідмовно працювали б у стилі побажань партії. Ця проблема є актуальною, оскільки підготовка фахівців торговельно-економічної галузі в Україні в 1920-х роках тривалий час не

була темою ґрунтовного дослідження та вимагає подальшого вивчення.

Історію становлення й розвитку торговельно-економічної освіти в Україні впродовж 1920–1930-х років розглядали різні науковці, зокрема: О.О. Пиріг, Д.Ю. Михайличенко, В.Є. Єрмаченко, О.А. Сахно, О.Л. Рябенко та інші. Для написання статті були опрацьовані архівні документи фонду 166 (Наркомату освіти) Центрального державного архіву вищих органів влади України.

Метою статті є спроба систематизувати та розкрити особливості роботи кооперативних технікумів у 1920-х роках, їх науково-педагогічну, адміністративну, фінансову організацію.

2. Одеський торговельно-промисловий технікум

За час формування системи торговельно-економічної освіти в Україні в 1920-х роках постало питання організації кооперативних технікумів як допоміжних навчальних закладів із розвитку кооперації. Якщо говорити про роботу Одеського торговельно-промислового технікуму, варто зазначити, що у звіті роботи технікуму за 1923/1924 навчальний рік говорилося: «Вільну підтримку Торговельно-промислового технікуму надають господарські органи, з якими в нас досить міцні зв'язки. За звітний період було проведено низку спільних засідань педагогічної ради та представників господарських організацій, на яких розглядалися всі питання організаційного, господарського й навчального характеру. Це зближення дало нам можливість дотепер закріпити на постійний стаж (практика на всі роки навчання) 34% всього складу студентства під керівництвом викладачів у різних галузях господарства, фінансової і корпоративної роботи. Слід відзначити, що хоча вказаний відсоток абсолютно не високий, але якщо враховувати, що цей навчальний рік є першим у житті технікуму і що 22% студентів працюють у різних господарських закладах як службовці, і таким чином проходять практику, то слід визнати цю кількість досить значною та в наших умовах максимальною» (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 4, од. зб. 575: 2).

Окрім зближення технікуму з господарськими організаціями, особливою було також те, що Одеський торговельно-промисловий технікум співпрацював із європейськими університетами. Про це йдеться у звіті за 1923/1924 навчальний рік: «Для того щоб технікум міг виконати основне завдання з підготовки спеціалістів визначеної кваліфікації, керівництво розробляє проект організації на наступний навчальний рік зразкової контори з обслуговування насамперед фінансового відділення, а потім і товарознавчого. Це завдання досить складне, особливо якщо врахувати той факт, що в нас майже немає повністю закріпленого викладацького складу. Крім того, на шляху реалізації цього плану зустрічаються матеріальні перешкоди. Але технікум покладає надії на допомогу господарських органів. Для раціоналізації цього плану налагоджено зв'язок із трьома європейськими університетами. Досвід співпраці деяких наших професорів із європейськими університетами дав нам досить цінний матеріал щодо торговельно-промислової освіти. Можна припустити, що досвід європейських університетів, де така система організації зразкових контор реалізована та отримала гарні результати, дасть нам змогу використати її для нашого плану організації зразкової контори» (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 4, од. зб. 575: 13).

Одеський торговельно-промисловий технікум мав у своєму складі кооперативний відділ, на який покладалося завдання співпраці з кооперативними органами. Однак ця робота, як правило, мала пасивний характер і не була такою активною, як цього вимагала Губернська професійна освіта. У висновках головного інспектора соціально-економічної освіти при Народному комісаріаті освіти Української Радянської Соціалістичної Республіки зазначалося: «Технікум раніше відкривав кооперативний відділ, а лише потім вживав заходів до встановлення зв'язку з кооперативними органами. Але позаяк цей зв'язок ніяких результатів не дав, то в інспектури виникли сумніви в тому, що місцева кооперація дійсно мала потребу в кооперативних робітниках. Із цією метою у травні 1924 року було проведено об'єднане засідання комітету технікуму з представниками губкооператорганів, на якому було поставлено питання про наявність потреби в кооператорганів у кооперативних робітниках і про бажання для них організації кооперативного відділу при технікумі. На цьому засіданні було винесено постанову не тільки про бажання, а й про категоричну необхідність відкриття кооперативного відділу, з огляду на що керівництво технікуму приступило до переробки свого навчального плану» (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 5, од. зб. 559: 401).

Варто враховувати те, що в цій роботі брали участь представники господарських органів, і після затвердження Губернською професійною освітою з початку 1924/1925 академічного року при торговельно-промислового технікумі було організовано кооперативний відділ. Таким чином, жодного непогодження з кооперативними відділами не було. Кооперативний відділ було відкрито згідно з бажанням та заявкою кооперативних органів і вимогами життя, тому що кооперація Одеської губернії справді мала велику потребу у кваліфікованих кооперативних працівниках. Що ж до слабого зв'язку цього відділу з кооперативними органами, то причина цього полягала не у відсутності потреби в кооперативних працівниках, а, найімовірніше, у певній пасивності кооперативних органів.

Одеський торговельно-промисловий технікум мав непогану організаційну частину. Йдеться насамперед про приміщення та склад студентів. Хоча, звичайно, не вистачало навчальних матеріалів і спеціалізованих викладачів. У звіті про діяльність торговельно-промислового технікуму за 1923/1924 навчальний рік говорилося: «На початку навчального року становище технікуму було вкрай складним. Технікум розмістився в дуже скромному приміщенні (3 кімнати), були відсутні найбільш необхідні навчальні посібники, а про практичні та лабораторні заняття не могло бути

й мови, оскільки лабораторій і кабінетів не було. З лютого становище змінилося на краще. Технікуму було виділено велике приміщення з хоча й скромним, однак цінним обладнанням, що дало можливість розпочати організацію допоміжних установ і ввести навчальне життя в нормальне русло. До теперішнього часу наші досягнення виявилися в організованих та діючих на сьогодні кабінетах» (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 4, од. зб. 575: 11).

Стосовно студентського складу технікуму та підготовки студентів варто зазначити, що перевірка складу студентів проводилася комісією Народного комісаріату освіти не в порядку вступної компанії зазначеного навчального року, а методично й послідовно шляхом всебічного ознайомлення з особою кожного студента, його перевірки на громадській, академічній і практичній роботах. Унаслідок тривалої перевірки чистка відбулася абсолютно спокійно та легко, хоча її результати до певної міри значні: зі 120 студентів, зарахованих на початку навчального року, було виключено 41 особу. Однак можна «з упевненістю підкреслити, що вдалося уникнути помилок під час чистки» (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 4, од. зб. 575: 11).

Загальна картина особового складу студентів технікуму була такою: 35,5% членів виробничих союзів, 6,6% індивідуалістів, 28,8% членів невинувачених союзів, 1% членів КМС.

За рівнем підготовки вони класифікувалися так:

- незакінчена вища освіта – 23,5%;
- середня закінчена освіта – 15,5%;
- середня незакінчена освіта – 8,6%;
- початкова освіта – 14,4%.

Академічна активність студентів Одеського торговельно-промислового технікуму виражена в таких показниках:

- відвідування – 91%;
- участь у лабораторних роботах – 34%;
- здача заліків у визначені терміни – 96%.

Отже, керівництво технікуму взяло твердий курс на поглиблення робітничих характеристик. Оскільки однією з основних перешкод для вступу робітників до технікуму, крім економічних і побутових умов, була незадовільна підготовка, керівництво звернулося до зацікавлених органів із пропозицією, щоб набір студентів із виробничого середовища відбувався наприкінці липня, для того щоб упродовж двох місяців технікум узяв на себе керівництво з підготовки до навчання. Крім того, передбачалося зарахування до технікуму деякої кількості випускників робітничого факультету Одеського інституту народного господарства. Також згідно з пропозицією кооперативних закладів при Одеському торговельно-промисловому технікумі в серпні – вересні 1924 року були організовані короткострокові курси для підготовки

кооперативних працівників середньої класифікації, які мали практичну підготовку. Це завдання тісно пов'язане зі збільшенням кооперативних працівників як у міському, так і в сільському масштабі, а також із запланованою компанією з хлібної заготівлі.

3. Донецький кооперативний технікум

Про міцний кооперативний складник Київського та Харківського технікумів, які поглинали інші кооперативні школи, ідеться у витягу з протоколу засідання правління Донецького кооперативного технікуму від 18 листопада 1925 року, де зазначалися помилки створення Луганського кооперативного технікуму, зокрема: «Для людини, не посвяченої у глибини Наркомпросовського будівництва нашої вищої школи, існування такого технікуму в Луганську – важке для розуміння явище, оскільки для існування саме в цьому промисловому місті спеціального кооперативного вузу абсолютно немає підстав і навіть реальних можливостей. Насамперед тут слід звернути увагу на ту обставину, що в Луганську немає достатньої кількості кваліфікованих педагогічних сил або взагалі “живих” сил, які можна було би залучити до педагогічної роботи в технікумі. Тепер про матеріальні засоби: у зв'язку з ліквідацією Донецької губернії, на засоби якої існував вищезгаданий вуз, технікум залишається “висіти в повітрі”, оскільки Луганський окрвиконком відмовляється, з огляду на відсутність засобів, узяти на свій бюджет кооперативний технікум. Звідси впливає на поверхню питання про те, що Наркомпросу необхідно потурбуватися про якнайшвидше, до початку навчального року, перенесення кооперативного технікуму з Луганська до Харкова, де, по-перше, розміщені правління українських кооперативних центрів, а також 3–4 окружні кооперативні організації, і тому студентам технікуму надається велика можливість стажуватися в колосальному професійному середовищі вищезгаданих кооперативних організацій; по-друге, центральні кооперативні організації можуть надати фінансову й матеріальну допомогу технікуму в обладнанні музеїв, кабінетів, бібліотек тощо; по-третє, у Харкові технікум може бути поповнений досить кваліфікованим педагогічним і лекторським персоналом із числа відповідальних робітників кооперативних центрів» (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 5, од. зб. 560: 460).

Цікавим є той факт, що багато кооперативних технікумів того часу знімалися з державного бюджету, тобто їх фінансування повністю було перекладене на кооперативні органи, організації та благодійників. Це ускладнило ситуацію – більшість із них просто не могли економічно існувати, вони або зникали, або об'єднувалися з іншими технікумами великих міст, наприклад Харкова, Києва,

Одеси. Єдиний технікум, який вижив у цій складній обстановці та показав непогані результати роботи, – це Смілянський кооперативний технікум.

4. Смілянський кооперативний технікум

У звіті про роботу Смілянського кооперативного технікуму за 1923 рік зазначалося: «Унаслідок телеграми Укрглавпрофобру про зняття Смілянського кооперативного технікуму з держбюджету вважаємо за потрібне зазначити такі моменти, які характеризують умови виникнення й розвитку цього навчального закладу, його роботу та фінансування: Смілянський кооперативний технікум виник в умовах надзвичайного занепаду та руйнації освіти в Україні; у той час, коли спостерігалася масова ліквідація навіть сильних навчальних закладів у міських центрах, Смілянський кооперативний технікум, який у 1920 році почав свою роботу в надзвичайно важких умовах, за підтримки місцевих кооперативних центрів зумів розвинути цю роботу та, поступово розширюючи її обсяг, до початку цього навчального року набув характеру навчального закладу, який загалом відповідає вимогам Кодексу про народну освіту Української Радянської Соціалістичної Республіки. Таким чином, Смілянський кооперативний технікум є навчальним закладом, який виник у революційний час та проявив свою життєздатність і безумовну цінність як заклад соціально-економічної вертикалі» (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 2, од. зб. 1509: 13). Отже, коли більшість старих шкіл перебувала у стані повної фрустрації, працювала з великими перервами, закривалася на тривалий час або взагалі ліквідовувалася, при цьому виявляючи нездатність відповідати вимогам нової педагогіки, Смілянський кооперативний технікум проводив регулярну роботу та коригував її відповідно до умов життя й педагогічної теорії.

Другою особливістю Смілянського кооперативного технікуму є селянський склад його учнів, які тісно пов'язані із селом, що забезпечує останньому отримання надзвичайно необхідних кадрів освічених працівників-інтелігентів – селян, які можуть поєднати культурну роботу з фізичною працею хлібороба. Підтримання постійного зв'язку із селом, здійснення своєї практики в селі було гарантією того, що у випускників Смілянського кооперативного технікуму – молодих кооператорів – не було такого відриву від села, який спостерігався у студентів вузів великих міст, які часто, захопившись міським способом життя, не виявляли бажання повертатися в село та продовжувати там свою трудову діяльність.

Не повторюючи в деталях відомості про кооперативно-організаційні компанії, які проводилися Смілянським кооперативним технікумом серед селянства (наслідком чого було піднесення діяльності багатьох кооперативів і виникнення

нових кооперативних організацій, про що своєчасно повідомлялося у звітах технікуму), варто підкреслити лише два явища, які характеризують практику Смілянського кооперативного технікуму: по-перше, закріплення кожного студента за певними кооперативними районами для проведення роботи, а по-друге, обов'язкове фіксування студентами своєї роботи у звітах, а також у періодичних виданнях, які виходять друком при технікумі. Якщо порівняти ті завдання суспільно-кооперативної роботи, які планувалися в органах друку, Смілянський кооперативний технікум не без гордості міг констатувати, що значну частину тільки теоретично запланованих вузами завдань технікум упродовж 2 років виконував на всі 100%.

Оскільки Смілянський кооперативний технікум активно проводив роботу з розвитку торговельно-кооперативної освіти України, доцільно представити план навчання на 1922/1923 навчальний рік, де видно, які дисципліни викладалися в технікумі, а також список обов'язкових дисциплін (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 2, од. зб. 1509: 17). Більш наочно це представлено в таблиці 1.

Як видно з даних таблиці, оскільки більшість слухачів Смілянського кооперативного технікуму складається з осіб, які одержали загальну освіту в сільських школах, що зазвичай не давали навіть тієї загальноосвітньої підготовки, яку отримували особи після закінчення міської школи, тому вирішено було частину дисциплін загальноосвітнього, а також вступного для вивчення спеціально-корпоративних дисциплін значення «розтягти» на другий рік навчання. Це перенесення загальноосвітніх і зазначеного вище вступного курсу не суто кооперативних дисциплін порушувало деякою мірою ту основу дій, яку намічено було щодо розташування дисциплін за окремими курсами в науковому плані на 1923/1924 академічний рік. Розташування дисциплін за курсами потрібно було би проводити за таким принципом: I курс – загальноосвітній; II курс – загальнокооперативний; III курс – спеціально-кооперативний за відділами споживчої і сільськогосподарської кооперації. Певні відхилення від цієї градації зроблено також у тому, що відповідно до зразкового наукового плану Укрглавпрофобру, а також згідно з практикою утвореної раніше Смілянської кооперативної школи в інтересах виховання у слухачів кооперативної ідеології з перших практичних кроків роботи в технікумі вже на першому році навчання розпочиналося вивчення кооперації у формі пропедевтичного курсу з назвою «Введення в кооперацію».

Також варто підкреслити, що майже всі технікуми на той час були забезпечені належно лабораторіями та кооперативними курсами. Про це йдеться у протоколі № 9 «Наслідки обстеження Смілянського кооперативного технікуму» від

Таблиця 1

План навчання Смілянського кооперативного технікуму на 1922/1923 навчальний рік

Дисципліни	Кількість годин		
	1 курс	2 курс	3 курс
<i>I. Кооперативні дисципліни</i>			
1. Історія кооперації та профспілкового руху	2	2	3
2. Організація кооперацій	3	3	4
3. Теорія кооперації	-	2	2
4. Кооперативне законодавство	-	-	2
<i>II. Політекономічні дисципліни</i>			
1. Історія господарських формацій	3	-	-
2. Політична економія	-	3	3
3. Економічна географія	2	2	-
4. Статистика	-	-	1
5. Наука про фінанси (як доповнення до курсу політичної економії)	-	-	3
6. Політграмота (історія революційних рухів, історія соціальних учень, історичний матеріалізм, радянське будівництво)	3	3	6
<i>III. Загальноосвітні дисципліни</i>			
1. Математика	5	6	2
2. Фізика	2	2	2
3. Хімія	-	2	2
4. Історія культури	3	2	-
5. Історія українського письменства та тлі світового	3	3	2
6. Основи біології	2	-	-
7. Німецька мова	5	3	2
<i>IV. Додаткові дисципліни</i>			
1. Бухгалтерія	2	3	3
2. Товарознавство	-	-	3
3. Основи агрономії	2	2	-
4. Організація сільського господарства	-	-	2
5. Гігієна у зв'язку з охороною праці	-	-	1
6. Комерційна арифметика	-	-	2
Всього годин	36	38	45

2 листопада 1923 року: «Щодо наукової сторони питання, то насамперед підкреслюється, що забезпечення курсів педагогічними кадрами цілком задовільне. Незначні помилки викладання, які є наслідком відсутності систематизації методики, можуть бути легко виправлені утвореною при курсах методологічною комісією та відвідуванням лекторами лекцій своїх товаришів. Спостереження щодо слухачів дають привід зауважити, що з боку формальних вимог, які ставляться до слухачів вузів, значна кількість слухачів не відповідає тому формальному рівню підготовки, яку вимагає вуз, але в більшості слухачів мається певне знання, життя та практичні підходи до роботи» (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 2, од. зб. 1509: 22).

Отже, Смілянські трирічні кооперативні курси за допомогою місцевих і центральних кооперативних організацій та виявленої самодіяльності мали характер освітньої установи, що втілювала ідею кооперативного будівництва шляхом єднання

міста із селом, були міцно пов'язані з кооперативною периферією та перетворювали теорію на практику відповідно до вимог соціально-економічного технікуму. Селянський на 80% склад слухачів курсів і виявлена ними практична організаційна робота в селах у кооперативних товариствах, хатах-читальнях та інших ділянках кооперативного, державного, громадського й шкільного життя давали гарантію виховання на трудових принципах «пролетарського студентства». Незважаючи на такі позитивні результати роботи технікуму, колегія Укрглавпрофобру на своєму засіданні 17 грудня 1923 року визнала Смілянський кооперативний технікум життєздатним навчальним закладом, проте не досить потужним, таким, що не має достатніх перспектив для подальшого розвитку. У зв'язку із цим Смілянський кооперативний технікум реорганізували у профшколу з кооперативним нахилом.

Окрім кооперативного технікуму, у місті Смілі діяла також окрема кооперативна школа, яка була

створена в 1920 році, а її утримання взяли на себе Районний союз, Сільський господарсько-колгоспний союз, районні кооперативні організації Черкаського і Чигиринського уїздів. Приміщення для школи було надане місцевим колгоспом та закріплене за нею разом із присадибною ділянкою на 18 років. Протягом 2 років школа встигла виконати значну роботу у плані залучення периферії Смілянсько-Камінського району до кооперативного життя та здобути популярність серед найбіднішого селянського населення й робітничого класу. Восени 1922 року школа розпочала третій рік свого існування – перший рік у складі трьох класів. 7 листопада, у день святкування п'ятиріччя Жовтневої революції, школа була перейменована на Кооперативну школу імені І.А. Саммера. Кількість учнів у школі становила 118 осіб. У першому класі навчалися 44 учні, у другому – 36, у третьому – 38. Майже всі вони були направлені кооперативними організаціями першого ступеня, комнезами, профспілками та комсомолом (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 2, од. зб. 1509: 1).

Метод викладання у школі був змішаний. Були впроваджені клубно-товариські заняття з політграмоти та політекономії (6 годин на тиждень), кооперативних дисциплін (4 годити на тиждень). Крім того, проводилися клубні роботи культурно-просвітницького характеру (6 годин на тиждень) через організовані секції: хорову, музичну, видавничу. Остання видавала сатиричний журнал «Цвіркун» та літературно-художній альманах (обидва кооперативного спрямування). Був заснований шкільний кооператив і комсомольська організація, яка швидко зростала за кількістю учасників. У школі у присутності та за участю учнів відбувалися щомісячні наради, через учнів здійснювалися дослідження за завданнями школи та інструкторського відділу кооперативів першого ступеня, а також культурно-просвітницька робота в селі. Варто зауважити: незважаючи на чітко поставлені завдання з боку керівництва з розвитку кооперативної освіти на селі, школа відчувала потребу в цілій низці додаткових витрат на бібліотеку, музей, кабінети тощо. У надзвичайно складному становищі перебували учні школи – діти найбіднішого прошарку селянства та робітників. Районний союз надав їм лише безкоштовне навчання та інтернат, а утримання й навчальні посібники лягали на їхні плечі, як і вся чорна робота у школі та інтернаті (заготівля дров, опалення приміщень, миття підлоги). Така робота проводилася через учнівські організації: старостат, господарсько-санітарну комісію тощо. Учням доводилося вести дуже злиденний спосіб життя, відмовляти собі в найнеобхіднішому, вони часто були напівголодними,

голодранцями. Однак навіть за цих умов відсоток учнів, які вибували зі школи, був найменшим (Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 2, од. зб. 1509: 4).

5. Висновки

Отже, система торговельно-економічної освіти ставила чітку мету – здійснити пролетаризацію освіти та залучити селянські маси до популяризації кооперації. За відомостями, що містяться в опрацьованих авторами архівних документах, можна констатувати, що кооперативні технікуми виконували роль додаткової ланки в розвитку кооперативного навчання та були покликані зв'язати село з кооперацією. На науково-педагогічну роботу влада покладала великі надії, зокрема:

- здійснювати підготовку та перепідготовку викладацького складу;
- розширювати коло спеціалістів комерційного профілю;
- збільшувати кількість студентів пролетарського й селянського походження;
- стимулювати практичну роботу, тобто обов'язкове проходження виробничої практики протягом навчання;
- забезпечувати чітке дотримання поставлених завдань із приводу концентрації предметів відповідно до спеціалізації;
- здійснювати розширення наукової роботи методом організації курсів, гуртків, парткабінетів тощо.

Щодо залучення й зарахування студентів до технікумів проводилася досить поглиблена робота, зокрема здійснювалася перевірка на ідеологічний складник методом виявлення прихильності до комуністичної партії, минулого студента та його родичів, зв'язку з контрреволюцією, соціальної приналежності до селянського чи робітничого класу. Уся робота була покладена на спеціальні надзвичайні органи, наприклад Державне партійне управління, Об'єднане державне партійне управління, які надалі стали репресивно-каральними органами, що займалися «чистками» та проведенням репресій.

Стосовно фінансового складника діяльності технікумів варто зазначити, що більшість із них перебували на рівні «виживання», а саме не були технічно підготовленими до проведення занять (застарілі будівлі, відсутність оснащення). Багато технікумів були зняті з державного фінансування та підтримувалися лише за рахунок допомоги благодійників, кооперативних організацій, відділів. Загалом партійне керівництво часто ставило завдання із завищеними цифрами щодо набору студентів із робітничо-селянського класу, яке надалі призвело до браку спеціалістів широкого профілю, а рівень торговельно-економічної освіти різко знизився, оскільки не було досить викладачів – професіоналів своєї справи.

Література:

1. Матеріали про стан та роботу кооперативних технікумів та курсів України. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. Ф. 166. Оп. 5. Од. зб. 560. 812 арк.
2. Смілянський кооперативний технікум імені Ів. Ад. Саммера. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. Ф. 166. Оп. 2. Од. зб. 1509. 379 арк.
3. Учбові програми, звіти, доповіді, реферати студентів та інші матеріали Одеського торговельно-промислового технікуму. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. Ф. 166. Оп. 4. Од. зб. 575. 179 арк.
4. Учбові програми, звіти, доповіді, реферати студентів та інші матеріали Одеського торговельно-промислового технікуму. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. Ф. 166. Оп. 5. Од. зб. 559. 625 арк.

References:

1. Materialy pro stan ta robotu kooperatyvnykh tekhnikumiv ta kursiv Ukrainy [Materials on the state and work of cooperative technical schools and courses in Ukraine]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy – Central State Archive of the highest authorities of Ukraine*, fund 166, description 5, storage unit 560, 812 p. [in Ukrainian].
2. Smilianskyi kooperatyvnyi tekhnikum imeni Iv. Ad. Sammera [Smilyansky Cooperative Technical School named after Iv. Ad. Sammer]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy – Central State Archive of the highest authorities of Ukraine*, fund 166, description 2, storage unit 1509, 379 p. [in Ukrainian].
3. Uchbovi prohramy, zvity, dopovidi, referaty studentiv ta inshi materialy Odeskoho torhovelno-promyslovoho tekhnikumu [Curricula, reports, reports, essays of students and other materials of the Odessa Trade and Industrial Technical School]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy – Central State Archive of the highest authorities of Ukraine*, fund 166, description 4, storage unit 575, 179 p. [in Ukrainian].
4. Uchbovi prohramy, zvity, dopovidi, referaty studentiv ta inshi materialy Odeskoho torhovelno-promyslovoho tekhnikumu [Curricula, reports, reports, essays of students and other materials of the Odessa Trade and Industrial Technical School]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy – Central State Archive of the highest authorities of Ukraine*, fund 166, description 5, storage unit 559, 625 p. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 19.01.2022
The article was received 19 January 2022*